

İran Çalışmaları Dergisi
E-ISSN: 2651-4370
Cilt: 8, Sayı: 2, ss. 335-360
Geliş Tarihi: 18.07.2024
Kabul Tarihi: 05.11.2024
DOI: 10.33201/iranian.1518166
Makale Türü: Araştırma Makalesi

Şeyh Ubeydullah İsyanının Urmiye Nesturi Miyonu Üzerindeki Etkisine Dair Bir Değerlendirme

İbrahim TARDUŞ* & Mehmet Şirin FİLİZ**

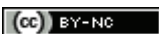
Öz

XIX. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ve İran İmparatorluğu'nun hem birbirleriyle hem de Rusya'yla yaptığı savaşlar her iki ülkede de büyük tahribatlara yol açmıştı. Her iki devletin sınır boylarında yaşanan tahribatlar büyük olduğu için bölgede yaşayan insanlar bu tahribatlardan daha fazla etkilenmişti. Sınır bölgelerinde mukim Kürtler için de aynı olumsuzluklar geçerliydi. Kürtler içerisinde buldukları kaotik ortamdan kurtulmak için kendilerine çare aramaktaydılar. Bu arayışların bir sonucu olarak 1880 yılında Şeyh Ubeydullah önderliğinde İran'a karşı bir isyan başlatıldı. Bu isyan bölgede yaşayan birçok farklı etnik ve dini topluluğu da derinden etkiledi. Bu nedenle bu çalışmanın amacı 1880 yılının son aylarında Şeyh Ubeydullah önderliğinde İran'a karşı gerçekleştirilen isyanın, Amerikalı Protestan misyonerler tarafından kurulan Urmiye Nesturi misyonunda yaratmış olduğu etkileri incelemektir. Bu amaçla öncelikle bir şeyhi politik bir isyan lideri olarak ortaya çıkaran tarihsel çerçevenin anlaşılması için Kürtler açısından önemli bir tarihsel dönemeç olan Çaldıran Savaşı sonrası dönemden XIX. yüzyılın son çeyreğine kadarki periyod ele alınmış ve Şeyh Ubeydullah isyanının hangi koşullar altında başladığı, nasıl geliştiği ve nasıl sonuçlandığı üzerinde durulmuştur. Sonrasında Amerikalı Protestan misyonerleri İran'a getiren tarihsel süreç, Urmiye Nesturi misyonunun kuruluşunda yer alan misyonerlerin notlarından elde edilen bilgilerle incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İran, Osmanlı İmparatorluğu, Misyonerlik, Şeyh Ubeydullah, Dr. Cochran.

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Ana Bilim Dalı, Mardin, Türkiye, ibrahimtardus1@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8292-0921.

** Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Ana Bilim Dalı, Mardin, Türkiye, mehmetirinfiliz@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0622-5510.

Cammon Creative Licence

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 (CC BY NC) International License.

İran Çalışmaları Dergisi bilginin yayılması ve zenginleşmesi için Açık Erişim Politikasına uymaktadır.

The Journal of Iranian Studies
E-ISSN: 2651-4370
Vol: 8, No: 2, pp. 335-360
Received: 18.07.2024
Accepted: 05.11.2024
DOI: 10.33201/iranian.1518166
Article Type: Research Article

An Evaluation on the Impact of Sheikh Ubaydullah Rebellion on the Nestorian Mission in Urmia

İbrahim TARDUŞ* & Mehmet Şirin FİLİZ**

Abstract

In the 19th century, the wars between the Ottoman Empire and the Iranian Empire, both with each other and with Russia, caused great destruction in both countries. The devastation along the borders of both states was even greater, and the people living in these regions were greatly affected by these devastations. The Kurds living in the border regions were also affected by the same negativity. Kurds were looking for a way out of the chaotic environment they were in. As a result, a rebellion was launched in 1880 under the leadership of Sheikh Ubaydullah. This rebellion deeply affected many different ethnic and religious communities living in the region. For this reason, this study aims to examine the effects of the revolt which led Sheikh Ubaydullah against Iran in the last months of 1880 on the Urmia Nestorian mission established by American Protestant missionaries. For this purpose, first of all, to understand the historical framework that led to the emergence of a sheikh as the leader of a political rebellion, the period from the post-Chaldiran War period, which is an important historical period for the Kurds, to the last quarter of the nineteenth century is discussed and the conditions under which Sheikh Ubaydullah's rebellion started, how it developed and how it ended are emphasized. Then, the historical process that brought American Protestant missionaries to Iran is analyzed with the information based on the notes of the missionaries who took part in establishing the Urmia Nestorian mission.

Keywords: Iran, Ottoman Empire, Missionary, Sheikh Ubaydullah, Dr. Cochran.

* Asst. Prof., Mardin Artuklu University, Institute of Living Languages in Türkiye, Department of Kurdish Language and Culture, Mardin, Türkiye, ibrahimtardus1@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8292-0921.

** Asst. Prof., Mardin Artuklu University, Institute of Living Languages in Türkiye, Department of Kurdish Language and Culture, Mardin, Türkiye, mehmetirinfiliz@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0622-5510.

1. Giriş

XIX. yüzyılın son çeyreğinde meydana gelen Şeyh Ubeydullah isyanı birçok yönüyle incelenmeye değer bir konudur. Öncelikle isyanın bir yönetici ya da hanedan ailesi tarafından değil de bir şeyhin önderliğinde başlaması bu isyanı benzerlerinden farklı kılmaktaydı. Bu nedenle Kürt toplumunda şeyhlerin yerini ve konumunu ön plana çıkaran tarihsel arka plana bakmakta fayda vardır. Tarihsel süreci genel olarak belirtmek gerekirse başlangıç noktası olarak Osmanlı ve Safeviler arasında gerçekleşen Çaldıran Savaşı'ndan hemen sonrasını almak yerinde olacaktır. Yavuz Sultan Selim, Çaldıran Savaşı'nda Safevileri yendikten sonra Tebriz'e geçerek bir müddet burada ikamet etmiş. Daha sonra 1515 yılının kış aylarında Amasya'ya çekilmiş ve bahar aylarında İran seferini sürdüreceğini bildirmişti. Tebriz'den ayrılmadan önce İdris-i Bidlisi'ye Urmiye ve Uşnu'dan Diyarbakır ve Malatya'ya kadar gidip Kürt beylerini ve hâkimlerini Osmanlı tarafına geçirtmek için görevlendirmişti (Kırlangıç, 1995, s. 234). Bidlisi bu seferinde Bradost, Soran, Botan, Hasankeyf, Siirt, Bitlis, Hizan, Sason, Nemran başta olmak üzere birçok Kürt beyi ve hâkiminden biat aldı. Kürtler ve Osmanlıları birbirine yaklaştıran sebeplerin başında her ikisinin de Sünni olması aynı zamanda Kürtlerin Şîî Safevileri kendilerine tehdit olarak görmesi gelmekteydi. Kürtler, Safevilerle anlaşamayacaklarını daha önceden biliyorlardı. 1501'de Şah İsmail Akkoyunluların hâkimiyetine son verdiğinde Kürt ileri gelenleri Şah İsmail'in huzuruna çıkmış, lakin Şah İsmail onları hapsedmiş ve önceden sahip oldukları topraklara Şîî yöneticiler atamıştı (Özcoşar, 2017, s. 10-11). Esasen Osmanlı ve Kürt ittifakı her iki taraf için de kazançlıydı, Osmanlı, Safevilerle olan sınırında doğal bir set oluşturacak, Kürtler de önceden yönettikleri yerleri geniş ayrıcalıklarla yöneteceklerdi. Oluşan ittifak sonucunda bazen Osmanlı ve Kürt güçleri birlikte, bazen de sadece Kürt güçleri Safevileri kendi bölgelerinden çıkardılar (Herûti, 2015, s. 335-336).

Safevilerin Kürt bölgelerinden çıkarılması sonrası Diyarbekir Eyaleti'ne bağlı olarak Kürt hanedan aileleri tarafından yönetilen yurtluk-ocaklık sancaklar ve hükümet sancakları kuruldu. Sancakların Osmanlı'ya karşı en büyük sorumluluğu savaş zamanı Osmanlı'ya askeri destek sağlamaktı. Bu idari birimlerin geniş ayrıcalıkları vardı ve özellikle hükümet sancakları bugünkü tabirle otonom bir şekilde yönetiliyordu denilebilir (Yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklarının sahip olduğu idari, mali, askeri ve adli

ayrıcılıklar için Çiftçi vd., 2022'e bakınız). Yavuz Sultan Selim'den sonra Kanunî Sultan Süleyman döneminde gerçekleştirilen Bağdat seferinden sonra var olan Kürt yönetimlerine yenileri de eklenmişti (Şeref Han, 1971, s. 317).

1515-1516 yıllarında başlayan süreç XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etti, fakat sonrasında II. Mahmud (1808-1839)'un merkezileşme politikalarına bağlı olarak 1830'lu yıllardan itibaren Kürt sancaklarının sahip olduğu imtiyazlar ellerinden alınmaya başladı. XIX. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde ise Osmanlı'ya bağlı olarak kendi bölgesini yöneten Kürt emirlerinin hepsi tasfiye edilmişti. Bu süreç hemen gerçekleşmemiş, beraberinde birçok isyanı tetiklemişti. Mirlerin yerine merkezden gönderilen valiler atanmıştı. Valilerin gönderildikleri bölgelerin dinamiklerini bilmemesi ve yönetime tam olarak hâkim olamaması sonucunda Kürt bölgelerinde asayiş problemleri arttı ve kanunsuzluk ve güvensizlik hüküm sürmeye başladı (Konunun kapsamlı incelemesi için Karademir, 2017'ye bakınız). Daha önce mirlerin kontrolü altında olan aşiretler yeni politik birim olarak ortaya çıktılar. Aşiretler arası mücadeleler ve kan davalarının artması sonucu durum iyice kötüleşmeye başlamıştı. Kan davaları ve anlaşmazlıkları çözmeye muktedir tek güç olarak şeyhler vardı. (Şeyhlerin politik güçleri için Kaya, 2022'e bakınız). Bu durumun doğal sonucu olarak şeyhler ön plana çıkmaya başladı. Daha önce dini olarak çokça saygı gören şeyhler var olan politik boşluğu doldurmaya ve artık bir idari birim yöneticisi gibi davranmaya başladılar ve geçmişte Kürt mirlerinin sahip olduğu güce sahip oldular (Bruinessen, 2013, s. 340-342; Jwaideh, 2009, s. 154). Şeyhlerin bu şekilde ön plana çıkmasının bir diğer nedeni de Avrupalı misyonerlerin Kürtlerle aynı coğrafyada yaşayan Hristiyanlara yönelik faaliyetleriydi. Avrupalıların Hristiyanlara yakınlık gösterip onlara yardım etmesi Kürtlerde bir endişe oluşmasına yol açmıştı. Bu endişeler sonucu ortaya çıkan Avrupa ve Hristiyanlık karşıtlığı İslami duyguları harekete geçirmiş ve şeyhlik kurumunu güçlendirmişti (Bruinessen, 2011, s. 26). Bu durum şeyhlerin daha önceden toplum üzerinde etkili olmadıkları anlamına gelmez. Onların daha önceden de çok güçleri vardı ve sözleri halk üzerinde oldukça etkiliydi. Şeyh ne derse onu yaparlardı. Aşiretler çatışma halinde olduğunda dahi şeyhler araya girerek barışı sağlayabilirlerdi (Hakan, 2011, s. 81). Aslında mirlerin yönetimden uzaklaştırılması sonucu onlar var olan konumlarında kalmaya devam ederken kargaşadan ve güvensizlikten bıkan halk onları bir sığınak olarak görmüş ve daha da yücelterek onların politik liderler haline gelmelerini sağlamıştı.

Kürt coğrafyasında öne çıkan en etkili şeyh ailelerinden biri Hakkâri dolaylarında yaşayan ve merkezi Nehri'de bulunan Nakşibendi-Halidi Nehri şeyhleriydi (Özoğlu, 2017, s. 136). Nehri şeyhlerinden Şeyh Taha daha mirlikler çökmeden dahi halk ve yöneticiler üzerinde oldukça etkili biriydi (Layard, 1849, s. 227-228). İnceleyeceğimiz isyanın önderi Nehri şeyhlerinden Şeyh Taha'nın oğlu Şeyh Ubeydullah'tır. Çalışmamızda Şeyh Ubeydullah isyanını ortaya çıkaran sebepler ve isyanın sonucu genel bir şekilde ele alınacaktır. Çünkü bu çalışmada üzerinde duracağımız ve ayrıntılarını ortaya çıkarmak istediğimiz konu daha çok Urmiye Nesturi Misyonu'nda görevli kişilerin isyandan nasıl etkilendiği ve onların isyan hakkındaki düşünceleri olacaktır. Bu amaçla Urmiye Nesturi Misyonu'nun da tarihi ele alınacak ve misyonun isyan sırasında İran'daki konumu belirlenecektir.

2. Şeyh Ubeydullah ve İran'a Karşı İsyân Etme Kararı

Şeyh Taha vefat ettikten sonra yerine kardeşi Seyid Muhammed Salih geçti. Seyid Muhammed Salih'in 1864 yılında vefatından sonra yerine Şeyh Ubeydullah geçti (Başçı, 2022, s. 46). Şeyh Ubeydullah kendisinden önce atalarının sahip olduğu dini ve idari mirası devraldı. O gündelik hayatını çok sade yaşayan, çoğu zamanını müritlerinin sorunlarına ayıran, mazlum ve muhtaçların ihtiyaçlarını gideren aynı zamanda şair olan sûfi biriydi (Şeyh Ubeydullah'ın hayatının kapsamlı incelemesi için Başçı, 2022'ye bakınız). Ataları, İslam için cihattan çekinmeyen halifeye bağlı kişilerdi. Hatta Şeyh Taha ve Seyid Muhammed Salih Osmanlı-Rus savaşlarında müritleri aracılığıyla Osmanlı'ya destek sağlamışlardı ve Şeyh Taha, Dağıstan'daki Şeyh Şamil ile birlikte Kırım Savaşından önce cihat çağrısı yapmıştı (Yalçın, 2021, s. 33). Şeyh Ubeydullah da 1877-78 yıllarında yaşanan ve 93 Harbi olarak bilinen savaşta Osmanlı saflarında savaşa katılmıştı. Şeyh Ubeydullah'ı daha sonraki yıllarda yönlendirecek fikirlerin birçoğunun bu savaşta deneyimlerinden kaynaklandığını söyleyebiliriz. Savaşta Osmanlı ordusunun perişan halini ve bölgede yaşayan Kürtlerin çaresizliğini gören Şeyh Ubeydullah savaşta sonra Kürtler için çözüm arayışına girmiş ve çözümün Kürtlerin kendilerini yönetmesi olduğuna karar vermişti. Savaşta sonra Osmanlı'ya bölgede yaşanan siyasi ve ekonomik kriz için tedbirler alınması gerektiğini, tedbirlerin alınmaması durumunda kendisinin harekete geçeceğini bildirmiştir. Osmanlı'nın sorunlara çözümler bulamaması ve bölgedeki hâkimiyeti kaybetmesi, Şeyh Ubeydullah'ın

harekete geçmesine zemin hazırlamıştır (Yalçın, 2021, s. 38). Bu açıdan Olson'un (1992, s. 17) da içinde yer aldığı pek çok Kürt tarihi araştırmacısı Şeyh Ubeydullah isyanını Kürt milliyetçiliğinin ilk evresi olarak ele almaktadır. Şeyh'in bilinen anlamda ne kadar milliyetçi olduğu tartışılrsa da statüsünün verdiği imkânları da kullanarak bölgedeki Kürtleri organize etmeyi başaramış biri olduğu söylenebilir.

Şeyh, aklındakileri uygulayabilmek için sadece Hakkâri Kürtlerinin değil birçok Kürt'ün desteğini alması gerektiğini biliyordu. O, bundan dolayı temsilcilerini İran ve Osmanlı topraklarında yaşayan Kürtlere göndermişti. Temsilcileri yanlarında Şeyh Ubeydullah tarafından yazılan mektuplarla Kürt aşiret liderleriyle görüşmeye gidiyordu. Şeyh Ubeydullah'ın mektubunda halkın içinde bulunduğu kötü durumun sebebi olarak Osmanlı ve İran yönetimlerini görüyor bu duruma son vermek için onları mücadeleye çağırıyordu. Şeyh'in temsilcileri yazılı mektubun yanı sıra sözlü olarak da Kürtleri ikna etmeye çalışıyordu. Osmanlı ve İran'ın keyfi uygulamalarından kurtulmak ve kendi haklarını savunmak fikri Kürtler tarafından geniş destek gördüğünü söylemek mümkündür. Şeyh Ubeydullah, İran ve Osmanlı'ya karşı mücadele etmek için bölgede yaşayan Ermeni ve Nesturilerden de destek talep etmiş temsilcilerini onlara da göndermişti; fakat aradığı desteği bulamamıştı (Celil, 2014, s. 70-73).

1880 yılının Temmuz ayında Şemdinan/Şemdinli'de Kürt liderler, Şeyh Ubeydullah öncülüğünde toplandı. Toplantının temel amacı Kürtler arasında birlik kurulması ve ayaklanma için hazırlıklara başlanmasıydı. Toplantıya katılanların hepsi aynı fikirde değildi. Bazı aşiret reisleri kurulacak birliğin Ermeni ve Hristiyanlara yönelmesini teklif etmişti; fakat bu teklif Şeyh Ubeydullah tarafından reddedildi (Averyanov, 2010, s. 177-178). Toplantı sırasında Kürt liderlerin Osmanlı'ya karşı bir ayaklanmaya sıcak bakmadıklarını anlayan Şeyh Ubeydullah, ayaklanmayı İran'a karşı gerçekleştirmeleri gerektiği fikrini savundu. Tabii Şeyh Ubeydullah'ın bu kanaate varmasının sebebi sadece Kürtlerin Osmanlı'ya karşı savaşmaya isteksiz olması değildi. İran, o zamanlar Türkmenlerle savaşıyordu, Herat sorunu devam etmekteydi ve askeri güçlerinin birçoğu bu meseleyle ilgilenmekteydi. Hal böyle iken Kürtlerin İran'a karşı başlatacağı isyanın başarıya ulaşması daha yüksek ihtimaldi. Ayrıca, Şeyh Ubeydullah'ın İran Kürtleri nezdinde büyük bir itibarı vardı. İran'da yaşayan birçok Kürt aşireti ona bağlıydı. Toplantıdan sonra isyan için hızlı bir şekilde hazırlıklara başlandı (Celil vd. 1998, s. 33-34; Celil, 2014, s. 75-78).

3. Şeyh Ubeydullah İsyanı

1880 yılının Eylül ayının başlarında Şeyh Ubeydullah, oğlu Abdülkadir ve Kürt aşiret reisleri önderliğindeki Kürt kuvvetleri iki farklı cepheden İran topraklarına girdi. Farklı kaynaklara göre isyancıların sayısı 10.000-30.000 arasında değişmekteydi. Cephelelerin biri Urmiye cephesiydi ve Şeyh Ubeydullah önderliğindeydi. Şeyh, Urmiye şehrine saldırarak Urmiye'yi almayı planlıyordu. Seyid Abdülkadir ve Mangurlu Hamza Bey liderliğindeki diğer ordu da Savuçbulak/Mahabad'a doğru yönelip (BOA.Y.. PRK. ASK.4/45 [04-Zilkade-1297/8 Ekim 1880]) oradan sonra Azerbaycan'ın iç bölgelerine kadar gitmeyi planlıyordu (Ateş, 2014, s. 746). İsyancıların sınırını geçmesinden sonra yakın şehirlerde halk çok endişelenmişti. O sırada Tebriz'de bulunan misyoner Samuel Graham Wilson, halkın çok heyecanlandığını şehrin içinde barikatlar kurduğunu ve kendini korumak için silah talep ettiğini, yabancıların da Rus sınırına göç etmek için hazırlandıklarını ifade etmektedir (Wilson, 1895, s. 109). Osmanlı Devleti de yaptırdığı tahkikatlar ile gelişmeleri yakından takip ediyordu (BOA. Y.PRK. A. 3/4 [21 Safer 1298/ 23 Ocak 1881]; BOA. Y.. PRK.ASK. 4/67 [01- Zilhicce-1297]; BOA. Y.. PRK.ASK. 5/31 [06-Muharrem 1298]). Osmanlı Devleti, aynı zamanda her türlü olasılığa karşın askeri tedbirler almıştı. Bu tedbirler doğrultusunda Van, Muş, Bitlis ve Erzurum'dan on altı tabur asker, Erzincan ve Mamahatun'dan da yirmi sekiz kale topu Erzurum'a gönderilmişti. Ayrıca Erzincan'da bulunan 4. Kolordu Komutanlığı da Erzurum'a nakledilmişti (Sarıkçıoğlu, 2013, s. 20).

Seyid Abdülkadir ve Hamza Ağa önderliğindeki Kürt kuvvetleri yani isyanın güney cephesi Tercan, Bukan, Lahican, Uşnu, Banê ve Savuçbulak'ı ciddi bir karşı koyuşla karşılaşmadan ele geçirmişti. Savuçbulak valisi ve yanındakiler silah ve mallarını artlarında bırakarak şehirden çekilmişlerdi (Ateş, 2014. s. 755-756; Celil, 2014, s. 83). Savuçbulak alındıktan sonra Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid adına hutbe okutulmuştu (BOA. Y.PRK. EŞA. 2/71 [29-Zilhicce-1298]). Bu Sünni halk tarafından sevinçle karşılanmıştı. Seyid Abdülkadir ve Hamza Ağa, Sünni yerleşimleri ele geçirdikten sonra halkının büyük bir kısmı Şiî olan Miyanduab'a yöneldiler. Aslında isyanın güney cephesinin yolunda giden talihi Miyanduab'da tersine döndü. Seyid Abdülkadir, dayısının öncülüğünde 200 askeri Miyanduab'ı alması için görevlendirdi. Miyanduab'a saldıran bu birlik Miyanduablî Şiîler tarafından öldürüldü ve birçoğunun kafası kesilerek teşhir edildi. Se-

yid Abdülkadir Mıyanduab'a doğru ilerlediğinde yapılanları gördü ve misilleme emrini verdi. Ayrım gözetilmeden şehirdeki birçok kişi öldürüldü. Seyid Abdülkadir'in verdiği bu emir cephede onunla savaşanlarla arasına ihtilaf soktu. Bazı askerler ve yöneticiler bu katliam ve yağmaya katılmayı reddetti. Örneğin Mamend Ağa yapılanlara karşı çıkmasının yanında Mıyanduab'dan kaçanlara yardım etti. Debokri aşiretinin reisi Gulabî Ağa bu olaydan sonra Seyid Abdülkadir'in yaptıklarını doğru bulmayarak taraf değiştirdi, başka aşiretler de onu takip etti (Ateş, 2014, s. 757-759). Mıyanduab'da yaşananlar aynı zamanda Şeyh'in amacına da zarar vermişti; ayrıca İranlılar Mıyanduab'da yaşananlardan ötürü yasa boğularak direnişlerini pekiştirmişlerdi (GESİO, 3.c, s. 663; aktaran. Sarıkçıoğlu, 2013, s. 19).

Mıyanduab'dan sonra Benab'ı almaya çalışan Kürt birlikleri azalan kuvvetleri ve daha önce onların saflarında savaşan bazı aşiretlerin İran kuvvetlerine destek vermesiyle Benab'ı alamadan çekildi. Sonrasında Şehzade Mustafa Kuli Han'ın önderliğindeki İran ordusuyla Kürt kuvvetleri arasında bir çarpışma daha yaşandı ve Seyid Abdülkadir önce Savuçbulak'a sonra Mergewar'a çekilmek zorunda kaldı. Bu aynı zamanda güney cephesinde alınan şehirleri ellerinde tutamadıkları ve bu cephede isyanın sonunun geldiğini de gösteriyordu (Ateş, 2014, s. 759-760). Kürt aşiretler Şeyh Ubeydullah ve oğullarından ayrılmaya başladılar (BOA. Y. PRK. BŞK.7/92 [19- Zilkade -1299]). İsyanın bizzat Şeyh Ubeydullah tarafından yönetilen Urmiye cephesi, metnin ilerleyen kısımlarında Urmiye Nesturi misyonunda yer alanların yaşadığı endişelerle ilişkilendirerek ele alınacağından burada incelenmeyecektir.

Urmiye cephesinde de başarısız olan Şeyh Ubeydullah Osmanlı sınırlarına çekildi. Öncesinde Osmanlı, Şeyh Ubeydullah'a elçi göndererek İran'a karşı savaşmaktan vazgeçmesini istedi. İran'da kalan isyancılar da üzerlerindeki baskıdan dolayı Osmanlı topraklarına geçmeye başladı (Sarıkçıoğlu, 2013, s. 22). Şeyh Ubeydullah isyanından dersler çıkararak yeniden isyan etmeyi planlıyordu ve bunun için çalışmalara başlamıştı (Deniz, 2017, s. 160). Bu gelişmelerden haberdar olan II. Abdulhamid yaveri aracılığıyla Şeyh'i İstanbul'a davet etti; fakat Şeyh rahatsızlığını bahane ederek yaverle görüşmedi. Bölgedeki gidişattan rahatsız olan ve kendi çıkarlarının zedeleneyeceğini düşünen Rusya ve İngiltere Osmanlı Devleti'nden Şeyh'in İran'a teslim edilmesini ya da cezalandırılmasını istedi. İngiltere, Rusya

ve İran'ın baskıları sonucu Osmanlı, bölgede askeri tedbirlerini arttırarak Şeyh Ubeydullah'ı İstanbul'a gelmeye ikna etti. 1881 yılının baharında Şeyh Ubeydullah İstanbul'a götürüldü ve II. Abdülhamid tarafından şeref töreni ile kabul edildi. Fakat bir süre sonra, Şeyh İstanbul'da misafir değil, tutsak olduğunu anladı ve oğlu Seyid Abdülkadir ile iletişime geçerek İstanbul'dan kaçtı. Osmanlı bunun üzerine tekrar Şeyh'le iletişime geçerek onu Musul'da ikamet etmeye razı etti. Fakat Şeyh'in Musul'da ikamet etmesi İran'ı endişeleniyordu. İran bunu yeterli bir tedbir olarak görmüyordu. Daha sonra İran'ın endişelerini haklı çıkaracak bir gelişme yaşandı. Şeyh babasını Musul'dan kaçırdı ve Şeptan köyüne götürdü. Osmanlı askerleri köyü kuşattı. İki taraf arasında çıkan çatışmadan sonra Şeyh teslim oldu. Bu son hadiseden sonra Şeyh ve oğlu Seyid Abdülkadir Mekke'ye sürgün edildi. Şeyh 1883'te orada vefat etti (Sarıkçıoğlu, 2013, s. 23-31).

4. Urmiye Nesturi Misyonu

XVIII. yüzyılda Büyük Britanya'da yaşanan evanjelik uyanış ve Protestan inancının Britanya ve Amerika'da güçlenmesiyle havariler döneminden sonraki en büyük ve geniş misyonerlik hareketi başladı. 1799'da Church Missionary Society of London kuruldu, akabinde 1804'te British and Foreign Bible Society kuruldu. İngiltere'deki bu kurumlardan sonra 1810'da Amerika'da Amerikan Board of Commissioners for Foreign Missions kuruldu (Joseph, 1961, s. 40). ABCFM kuruluşundan on yıl kadar sonra Osmanlı topraklarına ilk misyonerlerini gönderdi. Robert Fisk ve Levi Parsons isimli bu iki misyoner 15 Ocak 1820 tarihinde İzmir'e ayak bastı (Kocabaşoğlu, 1989, s. 16). İlk önce İzmir'de çalışmalara başlayan ABCFM daha sonraları Beyrut ve İstanbul'da çalışmalarını sürdürdü. Bu çalışmalar ilk başta keşif çalışmasıydı. XIX. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise ABCFM misyoner istasyonları Osmanlı'nın birçok yerinde vardı (Joseph, 1961, s. 42). Fisk ve Pliny'den sonra da ABCFM tarafından birçok misyoner Osmanlı topraklarına gönderildi. Kocabaşoğlu'nun ilk keşif hareketi olarak adlandırdığı bu çalışmalardan sonra ABCFM'in Ermenilere yönelik Ermeni misyonerlik faaliyetlerini gerçekleştirebileceği kesinleşmişti. İkinci keşif harekâtı Eli Smith ve G. O. Dwight tarafından başlatıldı. (Kocabaşoğlu, 1989, s. 37) Smith ve Dwight ABCFM tarafından Ermeni ve Kürtlerin yaşadıkları yerlerde incelemeler yapmaları için görevlendirilmişti. Onların 1830-31 yıllarını içeren incelemeleri sonucunda ABCFM'e

sundukları rapor Kürt ve Ermeni coğrafyası misyon faaliyetleri için temel bilgileri içeriyordu (Aykaç, 2019, s.185-208; Kieser, 2005, s. 67).

Smith ve Dwight Ermenilerin kendi topraklarındaki durumunu anlamak için 19 Ocak 1830'da ABCFM tarafından görevlendirildiler. Bu görev Smith Malta'dayken ona tebliğ edildi. Eli ve Dwight Ermenilerin yaşadığı coğrafyanın dağlık ve zorlu bir yer olduklarını bildikleri için bu gezi için en verimli zamanın yaz aylarına denk getirilebileceğini düşündüler; bu sebeple hemen hazırlıklara başlayıp yola koyuldular. 26 Mart'ta İzmir'e ulaşıp oradan İstanbul'a geçtiler. (Dwight & Smith, 1834, s. 1-2). İstanbul'a geçmelerinin sebebi gerekli izinleri almaktı. İstanbul'da Mr. Rhind isimli biri, Amerika ve Osmanlı arasında müzakere yürüterek onların Osmanlı topraklarında gezebilmesi ayrıca Osmanlı topraklarından Rusya'ya geçebilmesi için gerekli pasaport, ferman ve tezkereleri aldı (Dwight & Smith, 1834, s. 23). Böylece zorlu ve tehlikeli coğrafyalarda gezebilmek için gerekli resmi izinleri almışlardı. İstanbul'dan sonra Amasya, Tokat, Sivas, Erzurum, Kars, Tiflis, Nahcivan, Erivan, Tebriz ve oradan da Urmiye'ye geçtiler. Yukarıda da belirtildiği gibi çalışmalarının Urmiye'ye kadar olan kısmı kurulabilecek Ermeni misyonlarına dair öneriler içeriyordu. Lakin Smith ve Dwight Urmiye civarlarında Nesturilerle karşılaştı ve onlarla görüştü. Smith ve Bright ilk önce Urmiye yakınlarında bir Nesturi köyü olan Jamalava'ya gitti ve burada din adamları ve köylüler tarafında dostça karşılandı (Dwight & Smith, 1834, s. 367).

Jamalava köyünün piskopozu Mar Yohanna onlara köy ve Nesturiler hakkında birçok bilgi vermiştir. Konu Nesturilerin okuma yazmasına gelince Mar Yohanna dünyada hiçbir milletin Nesturiler kadar okumaya istekli olmadığını belirtir. Fakat şartlar müsait değildir. Çünkü onlar Müslümanlara ödeme yapmak zorundaydı, bunun için de çalışmalıydılar. Çalışmazlarsa vergilerini ödeyemezlerdi. Bu yüzden okuma sadece din görevlisi adaylarının ulaşabildiği bir şeydir. Yohanna bunları belirttiikten sonra Smith ve Dwight'a serzenişte bulunur: "Neden bizi yalnız bırakıyorsunuz. Biz sizin din kardeşiniziz, buraya gelip bizi bu esaretten kurtarmak sizin göreviniz." (Dwight & Smith, 1834, s. 377). Smith bu konuşmaya dair cevaplarını metne aktarmamış; lakin yaşanan benzer bir sahneden Smith ve Bright'ın özelinde misyonerlerin bu konularda vermiş oldukları cevaplar tahmin edilebilir. Mar Awraham, Smith ve Bright'a, Nesturilerin, Müslümanlar arasında yaşayan son Hristiyanlar olduklarını belirttikten sonra Müslüman-

ların baskıların artık dayanılmaz seviyeye geldiğini bu yüzden de oraları terk etmeye karar verdiklerini anlatmıştı. Acaba onların kralları (Smith ve Bright'ın) buna yardım edecek midir? Şu husus da belirtilmelidir ki Mar Awraham bunu sorarken onların Rus olduğunu düşünmektedir. Smith ve Bright bu soruyu kendilerinin sadece İncil'in vaizi olduklarını ve bu tür konularla ilgili bir bilgi ve bağlantılarının olmadıklarını şeklinde cevaplamışlardır (Dwight & Smith, 1834, s. 406). Jamalava'da geçirdikleri iki gün onlar için çok açıklayıcı olmuş ve verimli geçmiştir. Bu iki gün boyunca hem Nesturileri gözlemlemişler hem de Mar Yohannah'a sayısız soru sormuşlar ve o tüm soruları içtenlikle açıklayarak cevaplamıştır (Dwight & Smith, 1834, s. 386). Smith ve Bright Jamalava köyünden sonra çevredeki birkaç köyü daha ziyaret ettikten sonra Hakkâri dağlarında yaşayan Nesturileri ve Mar Şemun'u ziyaret etmek istemişlerdir; fakat daha önce Fransa korumasında Hakkâri'yi ziyaret eden Alman Dr. Schultz'un dönüş yolunda öldürüldüğü gibi kendilerinin de öldürülmesinden korkup bu isteklerini gerçekleştirmemişlerdir (Dalyan, 2012, s. 24).

Smith ve Bright, Urmiye civarındaki gezilerini tamamladıktan sonra Tebriz'e geçmiş ve Nesturiler için bir misyon kurulmasına yönelik bir rapor hazırlamışlardır. Nesturiler arasında geçirdikleri bir hafta onların hayatının en ilginç bir haftasıdır ve bu bir haftalık inceleme onlarda diğer halk ve topluluklara nazaran Nesturilere yönelik bir misyon kurulması için çok güçlü bir istek hasıl etmiştir. İran'ın bu kısmında kurulacak misyon için tüm şartlar uygundur. Havası güzeldir, toprağı verimlidir, Nesturiler onların gelmesini istemektedir ve en önemlisi Abbas Mirza (O zamanki Azerbaycan yöneticisi) ve İngiliz misyonu da onların gelmesini desteklemektedir ve İran onların buradaki güvenliğini sağlayacaktır (Dwight & Smith, 1834, s. 409-410). Smith'in raporlarını inceleyen ABCFM Urmiye'de bir Nesturi misyonunun kurulması için ikna olur ve 1833 yılının ocak ayında Justin Perkins Urmiye'de bir Nesturi misyonunun kuruluşu için görevlendirilir. Onun buradaki ilk amacı Nesturilerin dini düşünce ve duygularını öğrenmek iken temel amacı Asyanın ruhunun yenilenmesi için Nesturi kilisesinin etkinleştirilmesidir (Perkins, 1843, s. 27-31). Ona göre Nesturiler nüfus olarak ve yaşadıkları alan olarak az olsalar da Hristiyanlık tarihinde büyük ve etkili olmuş bir kiliseye sahiptirler. Onlar en eski Hristiyan mezheplerindendirler ve Filistin'den Çin'e kadar Nesturiliği yaymışlardır. Birçok zorluk görmelerine rağmen ayakta kalmayı başarmışlardır (Perkins, 1843, s. 1).

Perkins 1834 yılında Tebriz'e ulaşır, bir süre sonra Urmiye'ye geçer fakat Urmiye'ye ilk gidişi hemen misyonu kurmak için değildir. Nesturilerin dilini öğrenmeden onlara ulaşamayacağını bilmektedir. Bu amaçla ilk gidişinde Mar Yohanna'nın yardımıyla misyonun kurulması için bir arazi temin eder, ayrıca kendisine Nesturilerin dilini öğretecek bir yardımcıyla Tebriz'e döner. Tebriz'de on üç ay kalırlar. Bu sürede yardımcısına İngilizce öğretir yardımcısı da ona Nesturilerin dilini öğretir (Perkins, 2018, s. 17). 1835 Kasım ayında Dr. Grant ve eşi de Perkins'e katılır ve birlikte misyonu kurmak için Urmiye'ye geçerler. Orada hem Müslümanlar hem de Nesturiler tarafından sevinçle karşılanırlar. Hatta Nesturiler onları davul zurnayla karşılar ve kabile kabile onları ziyaret ederler. Urmiye'ye varduktan iki ay sonra bir okul kurarlar. İlk başlarda sekiz olan öğrenci sayısı kısa sürede kırk ellilere ulaşır. Burada verilen eğitim dini eğitimidir. Bu eğitimin yanında günde iki saat İngilizce eğitimi de verilir (Perkins, 2018, s. 23-24). Ghazvinian Urmiye misyonunu Amerika'nın Ortadoğu'daki ilk "soft power"ı olarak niteler (Ghazvinian, 2021, s. 2).

Urmiye'de Nesturi misyonunun kurulmasını isteyen-destekleyen sadece orada yerleşik Nesturiler ve Müslümanlar değildi. O yıllarda İran ve İngiltere'nin diplomatik ilişkileri başlamıştı. Amerikalıların o sıralarda İran'la diplomatik ilişkileri olmadığı için Perkins İngiliz diplomatlar üzerinden İran devletinden gerekli izinleri almıştı. Amerikalı misyonerlere yardımcı olan bir diğer faktör, İranlı yetkililerin onları karşı dostça tavrıydı. İranlı yetkililer onlara önem veriyor; onlarla dostluk kuruyor ve onları sürekli önemli etkinliklere davet ediyorlardı. İranlı yetkililer tarafından elde ettikleri bu konum onların Nesturiler tarafından da daha fazla benimsenmesine yol açıyordu (Ameer, 2018, s. XX). Urmiye'de misyonlarını kurduklarının ilk senesinde, Azerbaycan valisi ve İran şahının kardeşi Kahraman Mirza tarafından ziyaret edildiler. Kahraman Mirza, bu ziyaretinde onlarla yemek yiyip ve onlara dostça davrandı. Ziyaretinden sonra onlara bir ferman gönderdi. Fermanında onların orada bulunmasından duyduğu memnuniyeti belirtip onların güvenliğinin sağlanması için onlara 3 asker tahsis etti (Perkins, 2018, s. 27-28). Urmiye'de misyonun kuruluşu tamamlandıktan sonra birçok kişi misyona katılmak amacıyla oraya görevlendirildi. Örneğin, A. L. Holladay ve William R. Stocking eşleriyle birlikte 1837'de, William Jones, 1839'da A. H. Wright ve matbaacı Edward Breath 1840'ta Urmiye misyonuna katıldı (Grant, 2015, s. 16). Urmiye dışında Amerikalı Protestan misyonerler tarafından 1872'de Tahran'da, 1873'de

Tebriz’de 1882’de Hamedan’da birer Amerikan Protestan misyonu kuruldu (Speer, 1911, s. 23).

Amerikalı misyonerler İran’da en fazla eğitim ve sağlık alanına yoğunlaşmıştı. Perkins tarafından 1836’da ilk erkek okulu, 1838’de de ilk kız okulu açıldı. Onun kurduğu bu okullardan sonra hızlı bir şekilde diğer okullar da açılmaya başladı. 1851 yılında yani ilk okulun açılmasının üzerinden 15 sene geçtiğinde İran’da Amerikalı misyonerlerin kurduğu okul sayısı 45’e ulaşmıştı. 1895’te ise sadece Urmiye ve çevresinde 117 okul vardı. Bu misyon okullarında sadece Hristiyanlar değil, aynı zamanda nüfuzlu ailelerin Müslüman çocukları da eğitim alıyordu (Aykaç, 2021, s. 277; Bölme, 2021, s. 28).

Misyonlarda birçok misyoner doktor bulunmaktaydı. Misyonlarda bulunan doktorlar ilk başta bir ihtiyaçtı; çünkü misyonun ilk senelerinde misyon görevlileri yeterli sağlık hizmetine ulaşamamış, bu problemin üstesinden gelmek amacıyla misyonlarda doktorlar görevlendirilmiştir. Tabi doktorların misyonlarda bulunması sadece kendilerine hizmet verdikleri anlamına gelmiyordu. Doktorlar dışarıdan gelen hastaları da tedavi ediyor böylece misyonların amacına ulaşması ve halk tarafından benimsenmesi kolaylaşıyordu. Doktorların sunduğu hizmetler halk ve misyon görevlileri arasında oluşabilecek kötü algıların önüne geçiyor, misyonerler sayesinde iyileşen halk onlara sempatiyle yaklaşıyordu. Örneğin Dr. Grant yaptığı katarakt ameliyatlarıyla ün salmıştı. Daha önce Hakkâri bölgesine giremeyen ve girmekten çekinen misyonerler Dr. Grant sayesinde Hakkâri dağlarında yaşayan Kürtler ve Nesturilerle iletişim kurmayı başarmışlardı. Hakkâri miri Nurullah Bey soğuk algınlığından dolayı şiddetli bir ateş içerisindeyken adamları, Nurullah Bey’i tedavi etmesi için Dr. Grant’ı Başkale’ye çağırırlar. Dr. Grant gider ve Nurullah Bey’i tedavi eder böylece onun dostluğunu da kazanır ve Hakkâri’ye rahat bir şekilde gidip gelmeye başlar (Dalyan, 2012, s. 62). Misyoner doktorlar arasında en ünlüsü ise çalışmamızda da sık sık zikredeğimiz Dr. Cochran’dı. Cochran 1878’de eşi Katherina ile birlikte Urmiye’den bir arazi satın alarak oraya 100 hastanın tedavi edilebileceği İran’ın ilk modern hastanesini kurmuştu. Ayrıca hastanenin yanında tıp eğitimi veren bir kolej de kurmuştu. Dr. Cochran, yaptıklarıyla Urmiye etrafında bir efsaneye dönüşmüştü. Öyle ki 1905’te Urmiye’de öldüğünde on binlerce kişi onun cenaze törenine katılmıştı (Ghazvinian, 2021, s. 24).

5. Dr. Cochran ve Şeyh Ubeydullah

Joseph Plumb Cochran ya da daha çok bilinen ve metinde geçen adıyla Dr. Cochran, Urmiye misyonunda doktor misyoner olarak görevliydi. Fakat onun biyografisini yazan Robert E. Speer'in de dediği gibi o sadece bir doktor değil, aynı zamanda bir diplomat, bir müşavir, bir misyon lideri ve halk arasında oldukça popüler biriydi (Speer, 1911, s. 8). Dr. Cochran, deyim yerindeyse çekirdekten yetişme bir misyonerdi. Babası Joseph Gal-lub Cochran ve annesi Deborah Plumb Cochran 1848 yılında Urmiye'deki misyonda görevlerine başlamışlardı. Onlar görevlerine başladıktan 7 sene sonra Joseph Plumb Cochran Urmiye'de doğmuştu (Speer, 1911, s. 11). 15 yaşına kadar Urmiye'de kalan ve ilk eğitimini buradaki misyon okullarında alan Cochran 1870 yılında eğitimi için Amerika'ya gitmiş, orada 1878 yılında tıp eğitimini tamamladıktan sonra doktor olarak Urmiye'ye dönmüştü (Speer, 1911, s. 50). Urmiye'de açtığı klinikte her gün Hristiyan ve Müslümanlardan oluşan yüzlerce hastayı tedavi etmiş ve ünü günden güne yayılmıştı.

Dr. Cochran'ın ünü sadece İran'la sınırlı kalmamış sınırın öte tarafına da yayılmış olmalı ki Hakkâri'nin Nehri köyünde mukim ünlü Kürt şeyhi Şeyh Ubeydullah 1880 yılında hastalandığında Dr. Cochran'ı kendisini tedavi etmesi için Nehri'ye davet etmişti. Wilson, Şeyh Ubeydullah'tan şu şekilde bahseder: “O, Sultan ve Mekke emirinden sonra Sünni Müslümanlar için en kutlu üçüncü kişidir. Binlercesi onu tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak görmeye hazırdır. O, Hz. Muhammed'in soyundan ve ayrıca soyunun Bağdat halifelerinden geldiği iddia ediliyor, dinç, adil ve cesur karakterli biridir. Yabancılarla iyi geçinir ve Hristiyanlara karşı çok adaletlidir”. Hatta Şeyh, girişimi başarısız olduktan iki yıl sonra İstanbul'da padişaha sunulan mektubunda Nesturi Hristiyanlara geniş bir yer ayırmış ve onları Sultan'a en bağlı topluluk olarak övmüştü (Wilson, 1895, s. 110). Dr. Cochran, Şeyh'i tedavi etmek için Nehri'ye gitmiş ve orada kaldığı bir hafta boyunca Şeyh'le dini ve siyasi konularda sohbet etmiştir ve böylece ikisinin arasında bir dostluk başlamıştır. Dr. Cochran'ın gözlemlerine göre Şeyh, Kürtlerin hem dini hem de sivil lideriydi. Halkına karşı adil bir yargıç ve ona bağlı olanlara karşı nazikti, fakat onun isteklerini yerine getirmediklerinde de oldukça zalim olabilmekteydi. Kışın yolların kapalı olduğu zamanlar dışında Şeyh Ubeydullah, her gün 500 ila 1000 arasında değişik statülerden farklı yerlerden gelen kişiler tarafından ziyaret edili-

yordu. O ayrıca kıtlık zamanlarında günde 60 kişiyi beslemekteydi. Şeyh Ubeydullah Dr. Cochran'a Türkleri ve Persleri dinlerinin gerektirdiği sâiklerle yaşamayan aldatıcı insanlar olarak gördüğünü ve onların eskiden sahip oldukları güce ve yere gelecekte sahip olmayacaklarını düşündüğünü, bu sebeple daha iyi bir yönetim talep ettiğini belirtmişti. Bunu sağlayabilmek için İngilizlerin en azından manevi olarak onu desteklemesini arzulamaktaydı (Speer, 1911, s. 75-80). Dr. Cochran, Şeyh'in bu fikirleri karşısında nasıl bir yorumda bulunduğunu ya da bu istekleri nasıl karşıladığını belirtmemiştir. Hatta fikirlerinin taraftarı ya da karşıtı olduğu dahi belli değildir. Onun daha sonra yaptıklarından anlaşıldığı kadarıyla olası bir durumda taraf olmaktansa aracı olmayı tercih etmiştir.

Şeyh ve Dr. Cochran arasında başlayan dostluk daha sonra da devam edecekti. Şeyh İran'a karşı isyanını başlattığında Dr. Cochran ve Şeyh Ubeydullah arasında iletişim devam etmiştir. Mrs. Cochran'ın yazdığı 21 Ekim tarihli mektubundan anladığımız kadarıyla 20 Ekim gecesi Şeyh Ubeydullah, şehre yakın Seir dağında, oğlu da hemen dağın eteklerinde ordusunu konumlandırmıştı. Şeyh, misyona bir elçi göndererek onların korunacağına dair güvence vermiş ve Dr. Cochran'ın gelip onu görmesini istemiş. Görünüşe göre Dr. Cochran, Şeyh Ubeydullah ve Urmiye'deki yetkililer arasında arabuluculuk yapan kişi olmuştur. Şeyh, şehre saldırırsa şehri hemen alabilecek konumdaydı. Urmiye'de neredeyse savaşı yoktu. Fakat Şeyh, kan dökülmesini istemediği için Dr. Cochran aracılığıyla yetkililerden şehri kansasız bir şekilde teslim etmelerini istemişti. Yetkililer düşünmek için bir günlük mühlet istemişti. Şeyh bu isteği Dr. Cochran'ın hatırı için kabul etmiş ve bir sonraki güne kadar onlara mühlet vermişti. Bu haberleşmenin akşamında savaşılar şehir teslim edilirse şehri teslim almak, edilmezse savaşmak için şehrin yakınlarına doğru inmişti. Dr. Cochran ertesi gün şehre gittiğinde, şehrin kapısında bekleyen yöneticiler ondan Şeyh'e bir mesaj götürmesini istedi. Yöneticiler, Şeyh'ten yarın sabaha kadar süreyi uzatmasını istemişti. Fakat Şeyh bu isteği kabul etmemiş ve savaşı başlatmıştı (Jwaideh, 2009, s. 186-187; Wilson, 1895, s. 114).

6. Misyonda Tedirginlik: İsyan Günleri

Şeyh Ubeydullah'ın İran'a karşı başlattığı isyan esnasında ve öncesinde Dr. Cochran'la var olan iletişimi Urmiye'deki Şîî Müslümanlar tarafından

farklı bir şekilde yorumlanmış ve bundan dolayı misyondakiler haklı bir tedirginlik yaşamıştı. Kendi öz yurtlarından binlerce kilometre uzakta tarafı olmadıkları bir savaşın ortasında kalmışlardı. Üstelik taraflardan biri tarafından suçlanmaktaydılar. Her ne kadar Şeyh Ubeydullah, Hristiyanların can ve mal güvenliğine dair güvence vermiş olsa da isyancıların yer yer kontrol edilemez davranışları, onları endişeye sürükleyen bir diğer etmendi. İsyan günlerinde misyonun yaşadığı tedirginlik ve isyanın seyri Mrs. Cochran'ın yazdığı mektuplardan takip edilebilmektedir. Mrs. Cochran'ın yazdığı mektuplar, adeta bir savaş muhabirinin cepheden yazdıklarını andırmaktadır. 6 Ekim tarihli mektubunda Şeyhin İran'la savaşta olduğunu belirtmektedir. Şeyh daha önce Dr. Cochran'a Urmiye etrafındaki yerleri alıp birleşik bir Kürt ulusu oluşturmak istediğini söylemişti. İran tarafında Ubeydullah'la savaşması için görevlendirilen Kürtler de Şeyh'in tarafına geçmişlerdi. Şeyh Urmiye ve etrafında yaşayan Hristiyanlara güvence zarar verilmeyeceğine dair güvence vermiştir. Mrs. Cochran yine de endişeliydi ne olacağını bilmemekte ve ayrıca etrafta etkileri kötü olabilecek bir söylenti dolanmaktaydı. Söylentiye göre isyan Dr. Cochran'ın Şeyh'i ziyareti sırasında planlanmıştı (Speer, 1911, s. 82-83).

Mrs. Cochran'ın yazdığı diğer mektuplardan takiple isyanın seyri şu şekildeydi. 11 Ekim'de Şeyh'in oğlu Urmiye Gölü'nün güneyinde bir diğer oğlu önemli sayıda askerle Seir Dağı'nın arka taraflarında ve diğer tarafta da Şeyh'in kendisinin bizzat başında bulunacağı bir başka ordu hazırlanmıştı. Bir alay İran askeri isyana karşı koymak üzere Hoy'dan Urmiye'ye sevk edilmişti. İran ordusunun askerleri çok kötü durumdaydı. Vali onları ziyaret ediyor ve Şeyh'in karşısında savaşıp onu yeneceklerini söylüyordu. Misyondakiler bu savaşın bir tarafı olmak istemiyordu, fakat Şeyh Ubeydullah'ın Dr. Cochran'a yazdığı mektuplar İranlı yetkililere misyon ve Şeyh Ubeydullah'ın birlikte hareket ettiğini düşündürüyordu. Fakat yine de yetkililer misyondakilere iyi davranıyordu; çünkü o sıralar İngiltere'nin Tebriz konsolosu da Urmiye'de bulunmaktaydı. 150 kadar köyün Şeyh'in oğlu tarafından alındığı ve Mıyanduab'da onun emriyle birçok kişinin katledildiğine dair raporlar mevcuttu. 17 Ekim'de İran ve Şeyh Ubeydullah'ın emrindeki kuvvetler arasındaki savaşta İranlılar yenilmişti. Kürtler şehre doğru ilerliyordu. Daha önce Şeyh'in kayınbiraderinden misyona bir mektup gönderilmişti, mektupta şehirdeki Hristiyan ve Müslümanlara zarar verilmeyeceği söyleniyordu (Speer, 1911, s. 83-84).

Şehrin dışında yaşanan ilk muharebede İranlı kuvvetlerin yenilmesinden sonra isyancılar şehri alacaklarına emindi. Bundan sonra yukarıda da bahsedildiği gibi Şeyh şehrin kansasız bir şekilde kendisine teslim edilmesini Dr. Cochran aracılığıyla talep etmişti. İranlı yöneticiler de kararı düşünmek için süre talep etmiştiler. Şeyh bu isteği Dr. Cochran'ın hatırı için kabul etmiş ve onlara 24 saat mühlet vermişti. Bir sonraki gün ek süre istendiğinde ise kabul etmemişti. Daha sonra İranlı yetkililerin bu süreyi istemesinin sebebi kararın düşünülmesi değil şehrin savunmasının güçlendirilmesi ve takviye kuvvetlerin şehre ulaşması için olduğu anlaşılmıştı. Aslında Dr. Cochran aracılığıyla elde edilen 24 saat sadece şehrin kurtarılmasını değil, aynı zamanda misyondakilerin de kurtulmasını ya da en azından üzerlerindeki şüphe bulutunun biraz aralanmasını sağlamıştı. Tabi tüm bunlar isyan bastırıldıktan sonra anlaşılmıştı. Dr. Cochran ve Mr. Labaree, 4 Kasım'da yaptıkları askeri savunmadan dolayı kendilerini kutlamak için şehrin yöneticilerinin yanına gitmişti. Aslında bu ziyaret, bir anlamda İranlı yetkililerin onlar hakkında ne düşündüklerini öğrenmek ve onlara tarafsızlıklarını tekrar belirtmek içindi. Bu ziyarette General Vali, söylemleriyle misyondakilerin korkularını gidermişti. Çünkü Dr. Cochran'ın arabuluculuğu sonucunda elde edilen 24 saatlik erteleme sayesinde General askerlerini şehre koyabilmiş ve öylece şehri savunabilmişti. Aksi durumda yani bir günlük bir bekleme süresi elde edilmezse Şeyh birkaç saat içerisinde şehri alabilecekti (Ateş, 2014, s. 751). Yani daha önce isyanın teşvik edicisi olarak görülen Dr. Cochran ve misyon görevlileri artık şehrin kurtarıcısı olarak görülüyordular.

Şeyh 22 Ekim'de kuvvetleriyle Urmiye'ye saldırmış; fakat şehri alamamıştı. Bunun sebebi yukarıda belirtildiği gibi takviye kuvvetlerin gelmesi ve şehrin savunmasının güçlendirilmesiydi. Saldırının başlamasıyla Mrs. Cochran ve misyondaki kişiler daha çok endişelenmişlerdi. Çünkü şehirdeki Müslümanlar tüm bunların sebebi olarak misyondakilerin Şeyh'i kışkırtması olarak değerlendirmiş ve misyondakileri öldüreceklerini söylemişlerdi. (Speer, 1911, s. 88) İranlıların misyondakilere zarar verme ve onları öldürmesine dair söylentiler sadece söylemde kalmayıp gerçekleşebilirdi. Nitekim isyan sırasında Urmiye'de Amerikalıların yanında bulunan İngiliz konsolosu G. Abbott şehrin 1 mil dışında bulunan Urmiye kolejinden şehrin 6 mil dışında bulunan Seir dağına misyonun yazlık yerleşimine Şeyh Ubeydullah'ın ona sağladığı güvenlikle geçerken üzerine ateş açılmıştı (Dawes, 1887, s. 3-4). Abbott'un o esnada orada bulunması

İngiltere'nin çıkarlarına uygun bir sonucu sağlamaya yönelikti. İngiltere o bölgede mevcut şartların değişmesini kendi çıkarına uygun görmediğinden isyanı desteklememişti. Nitekim Şeyh, her ne kadar Avrupalı devletler ve özellikle İngiltere'nin desteğini kazanmaya çalışmışsa da İngiltere ve Fransa Şeyh'in kuracağı devlet ya da yöneteceği bölgenin Rusya'nın etkisine girmesi sonucu kendi ekonomik çıkarlarının zedelenmesinden kaygılanıyordu. (Kılıç, 2014, s. 57)

26 Ekim akşamı Kürtler şehrin etrafından Seir dağının yakınlarına çekilmişti. Ordudan kimi kişiler Şeyh'in şehre saldırı planı yaptığını söylüyordu. Şehri alamayan askerler çok kızgın ve bu girişim çok kötü sonuçlanabilirdi. Diğer taraftan Osmanlı ordusunun sınıra doğru geldiği ve Sultan'ın da Şeyh Ubeydullah'tan İran'a saldırılarını durdurması gerektiğini ilettiğine dair haberler vardı. Eğer Osmanlı ve Rusya da bu olaya karışırsa misyonun oradan ayrılmak dışında bir çaresi kalmayacaktı. Tüm bunlar sonucunda Kürt güçleri 1 Kasım'da kuşatmayı tamamen kaldırmış ve geri çekilmişti. Fakat Kürt güçlerinin geri çekilmesiyle her şey bitmemişti. Dr. Cochran'ın üzülen ifade ettiği gibi Kürtler geri çekilirken yol üstündeki köyleri yağmalamıştı ve sayıları 8.000 ila 10.000 arasında değişen İranlı askerler de Kürtlerden daha çok köylere zarar vermişti. (Speer, 1911, s. 89-92).

Misyondaki tedirginlik savaştan sonra da devam etmişti. Şehrin valisi misyondakilerden surların onarılması için 25 tümen para istemekteydi. Eğer verirse ve bu Şeyhin kulağına giderse ki bu muhtemelen abartılarak 250 tümen olarak söylenecekti, Şeyh'in misyona saldıracağından endişe ediyorlardı; fakat vermezlerse de İranlılar onlara karşı öfkelenecilerdi. Bu istek aynı zamanda onların hangi tarafta olduğunu İranlı yetkililere göstermesi açısından da bir testti (Speer, 1911, s. 95).

Gün geçtikçe söylentiler ve misyondakilerin tedirginliği artmaktaydı. Şiî Müslümanların Muharrem ayında bölgedeki Hristiyanları ve misyon görevlilerini öldürmek istediklerine dair bir söylenti yayılmıştı. Anlatıldığına göre Urmiye'deki Şiî topluluğu bu istekten geri çeviren Urmiye'deki Şeyh-ül İslam olmuştu. Şeyh-ül İslam onlara bu isteğin yersiz olduğuna dair 3 sebep sunmuştu. İlki, misyonerlerin kıtlık süresince birçok Müslümanı ölümden kurtarması, ikincisi Şeyh Ubeydullah'ın isyanı sırasında Dr. Cochran'ın 24 saatlik süre geciktirme elde etmesiyle şehrin kurtulması, üçüncüsü ise yapmak istedikleri şeyin sonuçlarının ağır olacağı ve bölgenin İran'ın elinden çıkma ihtimali olacağıydı (Speer, 1911, s. 97-98; Wilson, 1895, s. 117).

Dr. Cochran'ın yazdıklarına göre bu mesele çok daha ciddi boyutlara ulaşmıştı. Misyonerlerin ve Hristiyanların isyancıların hattındaki sınırlarda olmalarına rağmen öldürülmemiş ve yağmalanmamış olması, misyonerlerin isyancıları desteklediğinin kanıtı olarak gösteriliyordu. Tam o esnada İran sadrazamı 20.000 askerle Tahran'dan Urmiye'ye gelmişti. Bir nevi herkes sadrazamın bu konuda ağzından çıkanlara bakmaktaydı. Sadrazam Urmiye'den ayrılmadan önceki gün kendisine İran şahının fermanı ulaşmıştı. Fermana İran şahı, sadrazamdan Amerikalı misyonerlerin can ve mal güvenliğini sağlaması ve onlara iyi davranılmasını sağlamasını istemişti. Bu görev bizzat şehrin valisi tarafından yerine getirilecekti, aksi durumda davrananlar cezalandırılacaktı. Bizzat İran Şahı tarafından verilen fermana Hristiyan ve misyonerlere güvence sağlaması, onlara rahat bir nefes aldırılmış endişelerini gidermişti (Speer, 1911, s. 99). Misyondakilere rahat bir nefes aldirabilmek için birçok uluslararası yazışma yapılmış nihayetinde İran Şahı'na ulaşılmıştı. Dr. Shedd ve Mrs. Sheed'in mektupları bu konuda etkili olmuştu. Onların mektupları yoluyla konudan haberdar olan Mrs. Sheed'in kardeşi Rufus Dawes Amerika Temsilciler Meclisi üyesiydi. Mr. Dawes, Washington'da bulunan Mr. Evarts'a gönderdiği mektupta Urmiye misyonundan aldığı haberdan bahsetmişti. Telgrafta Müslümanların misyondakileri her ne kadar gerçeği yansıtmazsa da Şeyh'in suç ortağı olarak gördükleri için onlara kızgın oldukları belirtiliyordu. Misyondakiler İranlı yetkililerin onların canını, malını ve güvenliğini sağlaması için onlarla iletişime geçilmesini istiyordu. Mr. Evarts, Mr. Dawes'a gönderdiği cevapta, böyle önemli bir konu hakkında kendisini bilgilendirdiği için teşekkür ediyordu. Amerikan devletinin İran'la doğrudan irtibatı olmadığı için taleplerini Amerika'nın Londra'daki vekili üzerinden İngiliz devletine iletceğini belirtiyordu. Mr. Evarts, Amerika'nın Londra'daki elçisi Mr. Lowell'la durumu bildirip hemen İngiltere'nin İran elçisinin yardımcı olması için İngiltere'den ricacı olmasını istiyordu. Bu haberleşmeler sonrası Mr. Lowell, Kont Granville durumu bildiren ve yardım rica eden bir telgraf çekmişti (Dawes, 1887, s. 5-7). Sonrasında İngiltere'nin Tahran'daki büyükelçisiyle irtibata geçilmiş ve misyondakiler için yukarıda bahsedilen koruma ve güvenceler elde edilmişti (İngiltere-Amerika arasındaki mektup ve telgraf trafiğini takip etmek için Dawes, 1887'ye bakınız). İran ve Şeyh Ubeydullah arasındaki savaşın uzak bir sonucu olarak Amerika ve İran, İngiltere aracılığıyla irtibata geçmişti. Bunun öncesinde Amerika ve İran arasındaki tek irtibat Nasreddin Şah'ın Amerika'dan savaş gemileri almak

istememesi, fakat fiyatlarının çok yüksek olması dolayısıyla vazgeçmesiyle sonuçlanan girişimdi (Mujani, 1996, s. 29-30; aktaran. Ghaneabassiri, 2002, s. 152). İsyân sonucunda başlayan dolaylı ilişki daha sonra karşılıklı diplomatik ilişkilere evrilmiştir. R. R. Mr. Dawes'ın Mart 1882'de İran'daki Amerikan vatandaşlarının korunması ve İran'la diplomatik ilişkilerin başlatılması için Amerikan Kongresine sunduğu öneriyle konu tartışmaya açılmıştır. Tasarı önerisinin, uzun süren tartışmalar ardından kabul edilmesiyle 7 Ağustos 1882 yılında Tahran'a büyükelçi atanarak İran'la diplomatik ilişkiler resmen başlamıştır.

7. Sonuç

1830'lu yıllardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezileşme politikalarının bir sonucu olarak o zamana kadar kendi bölgelerini yöneten Kürt mirleri kendilerine verilen idari yönetim erkinden uzaklaştırıldılar. Osmanlı, mirler yerine bölgeye merkezden yöneticiler atadı. Yöneticilerin Kürt bölgelerinde ve aşiretler üzerinde hükmünü sağlayamaması sonucu bir otorite boşluğu oluştu. Bu otorite boşluğu daha önceden halk nezdinde pek muteber olan ve taşıdıkları dini kimlik sebebiyle aşiretler üstü sayılan şeyhlerin bir politik aktör olmasına olanak sağladı ve şeyhler kendilerinden önceki mirlerin sahip oldukları nüfuza sahip oldu. Bunun bir sonucu olarak şeyhler hem dini hem de sivil yöneticiler gibi davranarak halkın sorunlarına çare bulan kurtarıcılar olarak görüldüler. Kürt bölgelerinde en etkili şeyh ailelerinden biri Nehri'de ikamet eden Nakşibendi-Halidi Nehri şeyhleriydi. XIX. yüzyılın son çeyreğinde Nehri'de şeyh olan Ubeydullah bölgede herkes tarafından ziyaret edilen ve saygı duyulan biriydi. Bölgenin sivil yöneticisi gibi hareket ediyor ve bölgenin sorunlarını çözmeye çalışıyordu ve Kürt liderlerle sürekli irtibat halindeydi. 1877-1878 Osmanlı Rus savaşının Kürt coğrafyasında meydana getirdiği tahribatlar sonucu Kürtler için yaşam şartları daha da kötüleşmişti. Şeyh Ubeydullah Kürtlerin dertlerine çare bulmak için bir toplantı düzenledi. Toplantıda Kürtlerin var olan sıkıntılı durumunun kendilerini yönetememesinden kaynaklı olduğu üzerinde duruldu ve Kürtlerin haklarına kavuşabilmesi için neler yapılması gerektiği tartışıldı. Tartışmalar sonucunda Kürtlerin kendini yönetip haklarına kavuşabilmeleri için isyan kararı alındı. Fakat Osmanlı'nın Sünni olması birçok Kürt'ün Halife'ye bağlı olması gibi etkenler onları direkt olarak Osmanlı'ya karşı isyan etmekten alıkoydu. Var olan konjonk-

tür değerlendirilerek o zamanlar zayıf bir durumda olan ve başka sorunlarla ilgilenen İran'a kaşı bir isyan yapılması kararlaştırıldı ve 1880 yılının Eylül ayında Şeyh Ubeydullah önderliğinde isyan başladı. Şeyh Ubeydullah önderliğinde İran topraklarında başlayan isyan iki cepheye ayrılmıştı. Güney cephesi olarak adlandırılabilir cephedekiler Seyid Abdülkadir ve Hamza Ağa komutasında Urmiye Gölü'nün güneyindeki şehirlere yönelmişken, bizzat Şeyh Ubeydullah'ın komuta ettiği Urmiye cephesindekilerin amacı ise Urmiye şehrinin alınmasıydı. Urmiye şehrinde bulunan Amerikalı misyonerlere bağlı Urmiye Nesturi misyonu isyanın gerçekleştiği alanda yer alıyordu ve misyon görevlileri iki ateş arasında kalmanın tedirginliğini yaşıyordu. Her iki tarafın da onlara güvence vermiş olmasına rağmen şehirde ortaya çıkan bazı söylentiler misyondakileri endişelendiriyordu. Dr. Cochran ve Şeyh Ubeydullah arasında, Dr. Cochran'ın Şeyh'i tedavi etmek amacıyla bir hafta Nehri'de kalması sonucunda oluşan dostluk ve aynı zamanda isyan günlerinde de devam eden iletişim bu söylentilerin ana kaynağıydı. Halk isyanın misyondakiler tarafından teşvik edildiğini savunuyor ve misyondakileri bu isyanın temel sebebi olarak görüyorlardı. Söylentiler misyondakileri fazlaca endişelendirmiş ve onların kendilerini hangi kaderin beklediğini sorgulamalarına yol açmıştı. Bazıları bu durumdan kurtulmak için çareler düşünmüş ve durumlarını dış dünyaya göstermek ve güvence almak için mektuplar yazmışlardı. Bu mektuplardan en etkilişi kardeşi Amerikan Temsilciler Meclisinde senatör olan Mrs. Sheed'in yazdığı mektuplar olmuştu. Mrs. Sheed Amerika temsilciler meclisinde senatör olan kardeşine mektuplar yazarak içerisinde buldukları durumu bildirmişti. Mrs. Sheed'in kardeşi R. R. Dawes ilk olarak zorlu günlerde Amerikalı misyonerlerin can ve mal güvenliğinin sağlanması için diplomatik girişimlere başlamış ve bu girişimler sonucunda İngiltere'nin yardımıyla İran Şahına ulaşılmış ve kendisinden misyonerlere güvence sağlayan bir ferman alınmıştı. Olaydan bir yıl kadar sonra Dawes bu geçici çözüm yerine tam diplomatik ilişkilerin kurulması için temsilciler meclisine öneri sunmuş ve onun sunduğu önerinin görüşülmesi sonucunda İran'la diplomatik ilişkilerin başlatılması kararı alınmış ve İran'a ilk büyükelçi atanmıştı. Böylece sınırlı bir coğrafyada başlayan bir isyan uluslararası bir diplomatik ilişkinin başlamasını sağlamıştı.

Beyan

Bu makaleye her iki yazar eşit katkı sağlamıştır. Makale etik kurul kararından muaftır. Çalışmada katılımcı bulunmamaktadır. Çalışma için herhangi bir kurum veya projeden mali destek alınmamıştır. Çalışmada kişiler ve kurumlar arası çıkar çatışması bulunmamaktadır. Telif hakkına sebep olacak bir materyal kullanılmamıştır.

Disclosure

Both of the authors contributed equally to this article. The article is exempt from the Ethics Committee Decision. There are no participants. The author received no financial support from any institution and there's no conflict of interest. No material subject to copyright is included.

Kaynakça

- Ameer, J. P. (2018). Introduction. İçinde J. Perkins, *Missionary life in Persia*. Gorgias Press.
- Ateş S. (2014). In the name of the caliph and the nation: the Sheikh Ubeydullah Rebellion of 1880–81, *Iranian Studies*, 47(5), 735-798. <https://doi.org/10.1080/00210862.2014.934151>
- Averyanov, P. İ. (2010). *Osmanlı İnan Rus savaşlarında Kürtler (19. Yüzyıl) Türkiye İnan ve Rus Kürtlerinin çağdaş politik durumu/bir tarih denemesi*. (Çev. İ. Kale). Avesta Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1900).
- Aykaç, Z. (2019). İmparatorluğun çöküş döneminde Van: Van'da misyonerler ve konsolosluklar. İçinde E. Çağlayan (Ed.) *Dünyada Van* (s. 185-208). İletişim Yayınları.
- Aykaç, Z. (2021). İnan modernleşmesinin kökenleri: hanedanlıktan cumhuriyete. İçinde A. İşler (Ed.) *Modernleşme kısılcında Ortadoğu tarih-kültür-siyaset* (s. 267-297). Fenomen Yayıncılık.
- Başçı, V. (2022). Kürt coğrafyasında Nakşibendiyye tarikatı. İçinde V. Başçı (Haz.), *Tuhfetül ahabab Şeyh Ubeydullah Nehri (Mesnevî-i Sâni)* (s. 23-81). Avesta Yayınları.
- BOA. Y..PRK.ASK. 4/67 (01- Zilhicce-1297)
- BOA. Y..PRK.ASK. 5/31 (06-Muharrem 1298)
- BOA. Y..PRK.BŞK.7/92 (19- Zilkade -1299)
- BOA. Y.PRK.A. 3/4 (21 Safer 1298/23 Ocak 1881)
- BOA. Y.PRK.EŞA. 2/71 (29-Zilhicce-1298)
- BOA.Y..PRK.ASK.4/45 (04-Zilkade-1297/8 Ekim 1880)
- Bölme, S. (2021). İmajlar ve algılar üzerinden ABD-İnan ilişkileri: ilk izlenimler (1830-1914). *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 13-47. <https://doi.org/10.26513/tocd.907794>
- Bruinessen, M. V. (2011). *Mullas, sufis, and heretics the tole of religion in Kurdish society: collected articles*. The Isis Press.
- Bruinessen, M. V. (2013). *Ağa, şeyh, devlet*. (Çev. B. Yalkut). İletişim Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1992).

Celil, C. (2014). *1880 Kürt ayaklanması Şeyh Ubeydullah Nehri*. (Çev. Y. Abdülselamoğlu). Avesta Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1966).

Celil, C. & Gasataryan, M. A. & Jegelina, O. İ. & Lazarev, M. S. & Miho-yan, Ş. X. (1998). *Yeni ve yakın çağda Kürt siyasi tarihi*. (Çev. M. Aras). Peri Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1986)

Çiftçi, E. & Gürhan, V. & Ekinci, R. (Ed.) (2022). *Osmanlı Devleti 'nde yurtluk-ocaklık ve hükümet sancaklar*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Dalyan, M. G. (2012). *XIX. Yüzyılda Amerikalı misyonerlerin Hakkari günlüğü 1830-1870*. Öncü Kitap.

Dawes, R. R. (1887). *A history of the establishment of diplomatic relations with Persia*. E.R. Aldeeman & Sons Printers.

Deniz, A. (2017). *Şeyh Ubeydullah Nehri 'nin siyasi faaliyetleri* (Kayıt No. 469505) [Yüksek lisans tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi] YÖK Tez Merkezi.

Dwight, H. G. O. & Smith, E. (1834). *Missionary researches in Armenia including a journey through Asia Minor and into Georgia and Persia with visit to the Nestorian and Chaldean Christians o Oormiah and Salmas*. George Wightman, Paternoster Row.

Ghaneabassiri, K. (2002). U.S. foreign policy and Persia, 1856-1921. *Iranian Studies*, 35(1/3), 145–175. <http://www.jstor.org/stable/4311440>

Ghazvinian, J. (2021). *America and Iran: A history, 1720 to the present*. Alfred A. Knopf.

Grant, A. (2015). *Nasturiler ya da kayıp kabileler bir misyonerin Nasturilere dair izlenim ve izdüşümleri*. (Çev. H. İlhan). Avesta Yayınları.

Hakan, S. (2011). *Osmanlı Arşiv belgelerinde Kürtler ve Kürt direnişleri (1817-1867)*. Doz Yayıncılık.

Herûtî, S. O. (2015). Osmanlılar döneminde Kürtler, (Çev. H. Güneş). İçinde A. Demircan & M. Akbaş (Ed.), *Kürtler (Tarih)*. (s. 329-368). Nida Yayıncılık.

Joseph, J. (1961). *The Nestorians and their neighbors a study of western influence on their relations*. Princeton University Press.

- Jwadih, W. (2009). *Kürt milliyetçiliğinin tarihi kökenleri ve gelişimi*. (Çev. İ. Çekem & A. Duman). İletişim Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1961).
- Karademir, N. (2017). *Osmanlı'nın son yüzyılında Kürtler modernleşme, merkezileşme ve isyan*. Nûbihar Yayınları.
- Kaya, H. (2022). *Osmanlıda bir nakşibendi şeyhi: Aziz Mahmud Urmevi*. Kitapevi Yayınları.
- Kılıç, A. (2014). *Şeyh Ubeydullah isyanı* (Kayıt No. 361901) [Yüksek lisans tezi, Mardin Artuklu Üniversitesi] YÖK Tez Merkezi.
- Kırlangıç, H. (1995). *İdris-i Bidlîsî Selim Şah-Name* (Kayıt No. 41529) [Doktora tezi, Ankara Üniversitesi] YÖK Tez Merkezi.
- Kieser, H. L. (2005). *İskalanmış barış doğu vilayetlerinde misyonerlik etnik kimlik ve devlet 1839-1938*. (Çev. A. Dirim). İletişim Yayınları. (Orijinal yayın tarihi t.y.).
- Kocabaşoğlu, U. (1989). *Kendi belgeleriyle Anadolu'daki Amerika 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki misyoner okulları*. Arba Yayınları.
- Layard, A. H. (1849). *Nineveh and its remains: with an account of a visit to the Chaldean Christians of Kurdistan, and the Yezidis, or devil-worshippers; and an enquiry into the manners and arts of the ancient assyrians. (Vol.I)*. John Murray.
- Olson, R. (1992). *Kürt milliyetçiliğinin kaynakları ve Şeyh Said isyanı*. (Çev. B. Peker ve N. Kıracı). Ankara: Özge Yayınları.
- Özcoşar, İ. (2017). Sultan ve mir: Osmanlı Kürt ilişkilerine giriş. İçinde İ. Özcoşar & S. Vali (Ed.), *Osmanlı Devleti ve Kürtler* (s. 9-37). Kitap Yayınevi.
- Özoğlu, H. (2017). *Osmanlı'da Kürt milliyetçiliği kimlik, evrim, sadakat*. İletişim Yayınları.
- Perkins, J. (1843). *Residence of eight years in Persia among the Nestorian Christians with notices of the Muhammedans*. Allen Morril & Wardwell.
- Perkins, J. (2018). *Missionary life in Persia*. Gorgias Press.
- Sarıçioğlu, M. (2013). İran arşivlerine göre Şeyh Ubeydullah isyanı. *Kilis 7 aralık üniversitesi sosyal bilimler dergisi*, 3(5), 1-35. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kilissbd/issue/45257/566853>

Speer, R. E. (1911). “*The hakim sahib*” *the foreign doctor a biography of Joseph Plumb Cochran, M. D. of Persia*. Fleming H. Revell Company.

Şeref Han. (1971). *Şerefname Kürt tarihi*. (Çev. M. E. Bozarslan). İstanbul: Ant Yayınları. (Orijinal yayın tarihi 1597).

Wilson, S. G. (1895). *Persian life and customs*. Fleming H. Revell Company.

Yalçın, E. (2021). *Bir siyasetçi ve lider olarak Seyid Abdülkadir*. Avesta Yayınları.